

Niedergermanischer
Neder-Germaanse
Lower German

LIMES

TOP 100

Funde
Vondsten
Finds

NEDER GERMAANSE
NIEDERGERMANISCHER
LOWER GERMAN

LIMES

NA

Der Niedergermanische Limes im Überblick

Der Niedergermanische Limes, eine Flussgrenze, erstreckte sich über 400 Flusskilometer vom südlichsten Kastellstützpunkt *Rigomagus* (Remagen) im heutigen Rheinland-Pfalz bis zur Mündung des Rheins bei Katwijk in den Niederlanden, wo er in die Nordsee fließt. Die Römer bezeichneten die nassen Grenzen ihres Reiches bis ins 4. Jh. pragmatisch als „*ripae*“ (Ufer).

Als die römischen Truppen unter Caesar in der Mitte des 1. Jhs. v. Chr. im Zuge des Gallischen Krieges (58–51 v. Chr.) den Rhein erreichten, war er keine Grenzlinie. Er grenzte weder ein Territorium noch eine Kultur ab. Eingebunden in einen sich dynamisch verändernden Raum, verband er die Regionen an seinen Ufern und diente als Verkehrsachse flussaufwärts und flussabwärts. Caesar konstruierte eine kulturelle Grenze zwischen Galliern auf der linken Rheinseite und Germanen auf der anderen Seite und begründete zugleich den Mythos einer gemeinsamen germanischen Identität. Er war sich bewusst, dass Germanen auch auf der linken Rheinseite siedelten, da er selbst von den *Germani cisrhenani* spricht. Dennoch erklärte er den Rhein zur Kulturgrenze, um gegenüber Rom zu rechtfertigen, warum er seinen Eroberungsfeldzug am Rhein abbrach. Er hatte den Vormarsch zum Rhein mit größter militärischer Härte vorangetrieben und schreckte auch vor einem Vernichtungskrieg nicht zurück, dem die Eburonen zum Opfer fielen. Die Wiederbesiedlung der Region entlang des Rheins mit Ubiern und Batavern zeugt von den Auswirkungen, die dieser Krieg gehabt haben muss. Offensichtlich waren ganze Gebiete durch ihn entvölkert worden. Der römische Statthalter Agrippa war im Auftrag des Augustus (Regierungszeit 27 v. Chr.–14 n. Chr.) für die Ansiedlung dieser Stämme verantwortlich. Unter Augustus wurden die ersten Legionslager eingerichtet, und das Heer der Republik, das vorher immer zum Krieg einberufen worden war, wurde in das stehende Berufsheer der römischen Kaiserzeit umgewandelt. Auf dem Hunerberg in Nijmegen wurde 19 v. Chr. das erste Legionslager errichtet, zunächst eine Holzkonstruktion, mit einer riesigen Fläche von 40 Hektar für vermutlich zwei Legionen und ihre Hilfstruppen.

Die Niederlage des Statthalters Marcus Lollius im Jahr 16 v. Chr., bei der ein Legionadler (*aquila*) während einer Schlacht gegen Kriegerverbände der Sugambren, Usipeter und Tenkterer in die Hände von Germanen fiel, rief den Princeps selbst auf den Plan. Augustus hielt sich von 16–13 v. Chr. in Gallien auf und brachte die Lage in Gallien in Ordnung. Zahlreiche Operationen in Germanien sollten das Vorland des noch unzureichend gesicherten gallischen Raums schützen. Gleichzeitig könnte aber auch schon der Plan für einen weiteren Eroberungskrieg Gestalt angenommen haben, der wiederum eine nasse Grenze als Ziel hatte: die Elbe. Im Jahr 12 v. Chr. lieferte ein Überfall der Sugambren einen weiteren Grund, in Germanien militärisch aktiv zu werden. Die befestigten Lager entlang der Lippe spielten dabei eine zentrale Rolle. Noch vor den Drusus-Feldzügen errichteten die Legionen ein Lager bei Neuss (16 v. Chr.), um 13/12 v. Chr. folgte *Vetera I* bei Xanten, welche die zuvor in Innergallien stationierten Truppen aufnahmen. Der Versuch Roms, das Gebiet östlich des Rheins zu befrieden und eine römische Provinz zwischen Rhein und Elbe zu errichten, dauerte etwa zwei Jahrzehnte. Die Gründung einer Stadt im hessischen Waldgirmes zeigt, wie weit die Bestrebungen zur Umsetzung des Plans mancherorts bereits fortgeschritten waren. Doch zum einen zeigte die katastrophale Niederlage des Varus im Jahr 9 n. Chr. das Ausmaß des vereinigten militärischen Widerstands. Zum anderen richteten sich die Interessen der römischen Politik nach dem Tod des Augustus zunehmend auf die wirtschaftlich weitaus attraktiveren Gebiete im östlichen Mittelmeerraum, d. h. Kleinasien und Vorderasien. Die Folge war ein Rückzug an den Rhein nach 9 n. Chr. und der Aufbau einer permanenten Grenzverteidigung. Viel später – um 30 n. Chr. – wurde in Bonn ein weiteres Legionslager errichtet, um den aufgelösten Standort bei Köln zu ersetzen. Zu Beginn des 2. Jhs. befanden sich etwa 40.000 Soldaten –

De Neder-Germaanse Limes in vogelvlucht

De riviergrens – de Neder-Germaanse Limes – strekte zich uit over 400 kilometer, van de zuidelijkste vestingbasis *Rigomagus* (Remagen) in het huidige Rijnland-Palts in Duitsland tot aan Katwijk in Nederland, waar de Rijn uitmondt in de Noordzee. De Romeinen noemden de natte grenzen van hun rijk tot in de 4e eeuw voor het gemak ‘*ripae*’ (oevers).

Toen de Romeinse troepen onder Caesar in het midden van de 1e eeuw voor Chr. tijdens de Gallische oorlog (58–51 voor Chr.) de Rijn bereikten, was het geen grenslijn. De rivier bakende noch een grondgebied, noch een cultuur af. Wel maakte de Rijn deel uit van een dynamische, veranderende ruimte, verbond regio’s op beide oevers en fungeerde als transportas stroomopwaarts en stroomafwaarts. Caesar construeerde een culturele grens tussen de Galliërs aan de linkerkant van de Rijn en de Germanen aan de andere kant. Tegelijkertijd legde hij de basis voor de mythe van een gemeenschappelijke Germaanse identiteit. Caesar was zich ervan bewust dat zich ook aan de linker Rijnsoever Germaanse volkeren vestigden, want hij sprak zelf van de *Germani cis-rhenani*, dat wil zeggen de Germaanse volkeren aan deze kant van de Rijn. Hij maakte de Rijn echter tot culturele grens omdat hij aan Rome moest verantwoorden waarom hij zijn veroveringscampagne bij die rivier staakte. Hij had de opmars naar de Rijn met de grootste militaire kracht doorgezet en schuwde een vernietigingsoorlog niet, waarvan de Eburonen het slachtoffer werden. De herbevolking van de streek langs de Rijn met Ubiërs en Bataven getuigt van het effect dat deze oorlog moet hebben gehad. Het is duidelijk dat hele gebieden ontvolkt waren. De Romeinse gouverneur Agrippa was in opdracht van Augustus (regeringsperiode 27 voor Chr.–14 na Chr.) verantwoordelijk voor de vestiging van deze stammen. Onder Augustus werden de eerste legioenskampen opgericht en werd het leger van de Republiek, dat altijd voor oorlog was opgeroepen, omgevormd tot het staande beroepsleger van de Romeinse keizertijd. Op de Hunerberg in Nijmegen werd in 19 voor Chr. de eerste legioensvestiging eerst nog in hout gebouwd, met een enorm oppervlak van 40 hectare, waar vermoedelijk twee legioenen en hun hulptroepen gestationeerd waren.

De nederlaag van gouverneur Marcus Lollius in 16 voor Chr. in een veldslag tegen de Sugambriërs, Usipeten en Tencteren, waarbij een legioensadelaar (*aquila*) in handen viel van de Germanen, leidde tot de komst van de keizer zelf. Augustus verbleef tussen 16–13 voor Chr. in Gallië en bracht de situatie op orde. Talrijke operaties in Germanië waren bedoeld om het voorland van het nog onvoldoende beveiligde Gallische gebied te beschermen. Maar tegelijkertijd kan het plan voor een nieuwe veroveringsoorlog al vorm hebben gekregen, opnieuw met een natte grens als eindpunt: de Elbe. In 12 voor Chr. vormde een inval van de Sugambriërs een nieuwe aanleiding om militair actief te worden in Germanië. De versterkte legerkampen langs de Lippe speelden daarbij een centrale rol. Nog vóór de veldtochten van Drusus stichtten de legioenen forten bij Neuss (16 voor Chr.), rond 13/12 voor Chr. gevolgd door *Vetera I* bij Xanten, waar eerder in het binnenland van Gallië gelegeerde troepen werden ondergebracht. De pogingen van Rome om het gebied ten oosten van de Rijn te pacificeren en een Romeinse provincie tussen de Rijn en de Elbe te stichten duurden ongeveer twee decennia. De stichting van een stad in Waldgirmes in Hessen illustreert hoe ver deze pogingen om het plan uit te voeren op sommige plaatsen al gevorderd waren. Enerzijds toonde de catastrofale nederlaag van Varus in 9 na Chr. de omvang van de verenigde militaire weerstand. Anderzijds waren de belangen van de Romeinse politiek na de dood van Augustus steeds meer gericht op de economisch veel aantrekkelijker gebieden in het oostelijke Middellandse-Zeegebied, in Klein-Azië en het Nabije Oosten. Het gevolg was een terugtrekking tot aan de Rijn vanaf 9 na Chr. en de ontwikkeling van een permanente grensverdediging. Veel later – rond 30 na Chr. – werd in Bonn nog een legioensvestiging gebouwd ter vervanging van de opgeheven basis bij Keulen.

The Lower German Limes in a nutshell

The river border – the Lower German Limes – stretched over 400 river kilometres from the southernmost fort base of *Rigomagus* (Remagen) in today's Rhineland-Palatinate in Germany to the mouth of the Rhine at Katwijk in the Netherlands, where it flows into the North Sea. The Romans pragmatically referred to the wet borders of their empire as '*ripae*' (banks) until the 4th century.

When the Roman troops under Caesar reached the Rhine in the middle of the 1st century BC in the course of the Gallic War (58–51 BC), it was not a borderline. It neither delimited a territory nor a culture. Integrated into a dynamically changing space, it connected the regions on both of its banks and served as a transport axis upstream and downstream. Caesar constructed a cultural border between the Gauls on the left side of the Rhine and the Germanic tribes on the other side, and at the same time laid the foundation for the myth of a common Germanic identity. He was aware that Germanic peoples also settled on the left bank of the Rhine, since he himself speaks of the *Germani cisrhenani*: the Germanic peoples on this side of the Rhine. However, he declared the Rhine into a cultural border because he needed to justify to Rome why he stopped his campaign of conquest at that river. He had pushed forward the advance to the Rhine with the greatest military force and did not shy away from a war of annihilation, to which the Eburones fell victim. The repopulation of the region along the Rhine with Ubians and Batavians testifies to the effect this war must have had. Clearly, whole areas had been depopulated by it. The Roman governor Agrippa was responsible for the resettlement of these tribes on behalf of Augustus (reigned 27 BC–AD 14). Under Augustus, the first legionary fortresses were established, and the army of the Republic, which had always been called up for war, was transformed into the standing professional army of the Roman imperial period. On the Hunerberg in Nijmegen, the first legionary camp was built in 19 BC still as a wooden construction with an enormous area of 40 hectares for presumably two legions and their auxiliary troops.

The defeat of the governor Marcus Lollius in 16 BC, in which a legionary eagle (*aquila*) fell into the hands of the Germanic tribes during a battle against warrior bands of the Sugambrians, Usipetes and Tencteri called the *princeps* himself into action. Augustus stayed in Gaul between 16–13 BC and put the situation in order. Numerous Operations in *Germania magna* were intended to protect the forelands of the still inadequately secured Gallic region. But at the same time, the plan for another war of conquest may already have taken shape, again aiming at a wet border as the finishing line: the Elbe. In 12 BC, a raid by the Sugambrians provided another reason to become militarily active in *Germania magna*. The fortified camps along the Lippe played a central role in this. Even before the Drusus campaigns, the legions established camps at Neuss (16 BC), followed around 13/12 BC by *Vetera I* near Xanten, which accommodated troops previously stationed in Inner Gaul. Rome's attempt to pacify the area east of the Rhine and establish a Roman province between the Rhine and the Elbe lasted for about two decades. The founding of a town in Waldgirmes in Hesse illustrates how far the efforts to implement the plan had already progressed in some places. But on the one hand, the catastrophic defeat of Varus in AD 9 showed the extent of the united military resistance. On the other hand, the interests of Roman politics after the death of Augustus were increasingly directed towards the economically much more attractive regions in the Eastern Mediterranean, i.e. Asia Minor and the Near East. The consequence was a retreat to the Rhine from AD 9 and the development of a permanent border defence. Much later – around AD 30 – another legionary camp was built in Bonn in order to replace the disbanded site near Cologne. By the beginning of the 2nd century, there were about 40,000 soldiers – legionaries and auxiliary troops – in the garrisons along the Rhine. Rome had not concentrated a comparable number of soldiers at any of its other external borders. Mediterranean culture arrived on the Rhine with the first

Multi-purpose sandal

Leather, iron

1st c. AD

Xanten, Colonia Ulpia Traiana,

Germany

l. 31.3 cm

C 10973

LVR-Archäologischer Park

Xanten / LVR-RömerMuseum

Die lateinisch *caliga* genannte Sandale kam in einem holzverschaltten Brunnen zutage, der in Zweitverwendung als Latrine genutzt wurde. Das recht fein geschnittene Oberleder des Schuhs war bereits in römischer Zeit mehrfach gerissen, sodass er noch im 1. Jh. n. Chr. als Abfall entsorgt wurde. Die *caliga* war ein regelrechter Mehrzweckschuh. Die eng mit Nägeln besetzte Sohle zeigt, dass sie für starke Beanspruchungen geeignet war, sollten doch die Nägel den Abrieb der Sohle verhindern. Die Oberseite besteht aus einem Netz von dünnen Riemen. Dies ermöglichte es, den Schuh immer genau an den Fuß – beispielsweise bei langen Märschen – anzupassen. Im Sommer war die *caliga* angenehm luftig, im Winter dürfte der recht große Schuh auch noch die – anstatt Socken – mit Tüchern umwickelten Füße aufgenommen haben. Die Sandale konnte somit zu jeder Jahreszeit getragen werden. Vermutlich handelte es sich bei dem Xantener Stück um die Sandale eines römischen Soldaten, die letztendlich der großen Beanspruchung nicht standhalten konnte.

Veelzijdige schoen

Deze sandaal (in het Latijn *caliga* genoemd) kwam aan het licht in een houten put die later als latrine werd gebruikt. Het vrij fijn gesneden bovenleer van de schoen was al verschillende malen gescheurd, voordat het in de 1e eeuw als afval werd weggegooid. De *caliga* was een echte multifunctionele schoen. De zool, die dicht met schoenspijkers is bezet, toont aan dat hij geschikt was voor zwaar gebruik, want de spijkers waren bedoeld om slijtage van de zool te voorkomen. Het bovendeel bestaat uit een net van dunne bandjes, hierdoor kon de schoen altijd precies aan de voet worden aangepast – bijvoorbeeld tijdens lange marsen. In de zomer was de *caliga* aangenaam luchtig, in de winter bood de vrij grote schoen wellicht ook nog plaats aan voeten die – in plaats van sokken – in doeken waren gewikkeld. De sandaal kon dus op elk moment van het jaar worden gedragen. Het stuk uit Xanten was vermoedelijk de sandaal van een Romeinse soldaat, die op den duur niet bestand was tegen de zware belasting.

Multi-purpose footwear

The sandal, called *caliga* in Latin, was discovered in a wood-lined well which had later been used as a latrine. The finely cut leather upper of the sandal had been torn several times during the Roman period, such that it was disposed of as rubbish in the 1st century AD. The *caliga* was a true multi-purpose item of footwear. The sole, closely studded with nails, meant it was suitable for heavy use, as the nails were intended to help prevent wear on the sole. The upper consisted of a network of thin straps. This meant the shoe could always be fitted precisely to the foot – during long marches, for example. In summer, the *caliga* was comfortably ventilated; in winter, the large shoe could also accommodate a foot wrapped in a cloth – instead of a sock. The sandal could, therefore, be worn in all seasons. This example from Xanten is most probably a Roman soldier's sandal, which in the end had not been able to withstand the heavy demands placed upon it.

Cavalry helmet with face mask

Iron, bronze, silver, and gold
AD 50–100

The river Waal at Nijmegen,
the Netherlands

h. 24.2 × w. 22.8 cm

XXI.I.4

Nijmegen, Museum Het
Valkhof, loan Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed

Blickfang

Die versilberte und teilweise vergoldete Oberfläche dieses Reiterhelms glänzt noch immer. Der Helm stammt aus der zweiten Hälfte des 1. Jhs. n. Chr. und wurde 1915 oder kurz davor in der Waal in der Nähe der Eisenbahnbrücke von Nijmegen gefunden. Für seinen Träger in der römischen Armee muss der Helm nicht nur ein funktioneller Teil seiner Rüstung gewesen sein, sondern auch ein Statussymbol. Der Helm besteht aus einer Helmkalotte mit Nackenschutz und einer Gesichtsmaske, die durch ein Scharnier an der Stirn miteinander verbunden sind. Die eiserne Helmkalotte war ursprünglich vollständig mit aus Metall getriebenen Haarsträhnen bedeckt. Auf der Stirn befindet sich ein Schmuckband mit fünf kleinen Büsten, ebenfalls aus versilberter und teilweise vergoldeter Bronze. Die Büsten stellen mythologische Figuren dar, die vermutlich in den Umkreis des Gottes Bacchus gehören. Der Helm wurde wahrscheinlich als Opfergabe für die Götter in den Fluss geworfen.

Blikvanger

De verzilverde en deels vergulde buitenlaag van deze ruitershelm straalt ons nog steeds tegemoet. De helm dateert uit de tweede helft van de 1ste eeuw na Chr. en is in 1915 of kort daarvoor gevonden in de Waal bij de spoorbrug in Nijmegen. Voor zijn drager uit het Romeinse leger zal de helm niet alleen een functioneel onderdeel van zijn wapenrusting maar ook een statussymbool zijn geweest. De helm bestaat uit een helmkap met nekbeschermer en een gezichtsmasker, die met een scharnier op het voorhoofd aan elkaar verbonden zijn. De ijzeren helmkap was oorspronkelijk volledig bedekt met in het metaal gedreven haarlokken. Op het voorhoofd is een sierband met vijf kleine bustes aangebracht, eveneens van verzilverd en deels verguld bronsblik. De bustes zijn van mythologische figuren die waarschijnlijk met de god Bacchus te maken hadden. Vermoedelijk is de helm als een offer aan de goden in de rivier geworpen.

Eye-catcher

The silver-plated and partly gilded outer shell of this riding helmet still shines. The helmet dates from the second half of the 1st century AD and was found in 1915 or shortly before in the river Waal near the railway bridge in Nijmegen. For its wearer in the Roman army, the helmet must have been not only a functional part of his armour but also a status symbol. The helmet consists of a helmet bowl with neck guard and a face mask, which are connected by a hinge on the forehead. The iron helmet bowl was originally completely covered with embossed locks of hair. On the forehead is a decorative band with five small busts, also made of silver-plated and partly gilded bronze. The busts are of mythological figures that possibly had something to do with the god Bacchus. The helmet was probably thrown into the river as an offering to the gods.

